

Agnieszka Szurek
Uniwersytet Warszawski
agnieszka.szurek@uw.edu.pl

Obraz kobiet w polskich tłumaczeniach *Władcy pierścieni* J.R.R. Tolkiena

Wprowadzenie

Sposób przedstawiania kobiet we *Władcy pierścieni* J.R.R. Tolkiena od samego początku wzbudzał silne emocje i gorące polemiki zarówno wśród krytyków, jak i czytelników. Celem tego artykułu nie jest jednak szczegółowe omówienie czy podsumowanie sporu wokół „kobiet u Tolkiena” – tę kwestię analizowały m.in. Janet B. Croft i Leslie A. Donovan [2015] oraz Weronika Łaszkiewicz [2015]. Lisa Coutras [2016], badając Tolkienowską „teologię piękna”, we wstępie również odnosi się do kontrowersji związanych z przedstawieniem postaci kobiecych.

Warto jednak przywołać ten spór, by zrozumieć, z jak wielkim wyzwaniem mierzyli się tłumacze *Władcy pierścieni*. Interpretacje postaci kobiecych, szczególnie Éowiny – zarówno te naukowe, jak i funkcjonujące w społeczności fanowskiej – są bardzo zróżnicowane i często diametralnie się między sobą różnią. Éowina uznawana jest za postać wzorowaną na walkiriach z mitologii germańskiej [Donovan 2002], na biblijnej Judycie [Filipczak 2017] i królowej Dydonie z *Eneidy* [Morse 1986: 19] (choć autor większe podobieństwa dostrzega między Dydoną a Denethorem). Dla jednych badaczy ucieleśnia [Pearce 2016], a dla innych podważa

[Wilkerson 2009] tezę, że „Tolkien” – czasami rozumiany jako autor wewnątrztekstowy, czasami jako pisarz – widział miejsce kobiety w domu, a spełnienie jej życiowego powołania w małżeństwie. Krytycy i czytelnicy są przeważnie zgodni co do dwóch rzeczy: postaci kobiecych we *Władcy pierścieni* jest mało i zajmują one niewiele miejsca w fabule, ale ich rola jest znacząca. Są to bohaterki potężne, obdarzone często ponadprzeciętną mocą – chociaż opinie się różnią co do tego, czy to moc pozostająca na niedosiężnym piedestale, czy też przejawiająca się w decyzyjności i działaniu.

Nawet to krótkie omówienie pokazuje, jak różne mogą być odczytania roli i sensu postaci kobiecych u Tolkiena. Tym ciekawsze staje się pytanie, jak obraz bohaterek jest budowany w przekładach. Czy czytelnik polski otrzymuje obraz postaci kobiecych i relacji między płciami pozwalający na równie zróżnicowane odczytania?

Temat jest obszerny, skoncentruję się więc na jego wybranych aspektach: miejscach, w których zmiana szyku zdania powoduje zmiany znaczenia, przesunięciach w obrębie modalności oraz, co będzie stanowić najobszerniejszą część analizy, na tym, w jaki sposób tłumacze przekładają opisy piękna – zewnętrznego i wewnętrznego.

Polskie przekłady *The Lord of the Rings* i ich analizy

Istnieją trzy polskie przekłady *The Lord of the Rings*: Marii Skibniewskiej (1961-1963), Jerzego Łozińskiego (1996-1997) oraz Marii i Cezarego Frąców (2001). Tłumaczenia Skibniewskiej i Łozińskiego ukazywały się w kolejnych latach w zmienionych i poprawionych wersjach. W tym tekście odwołuję się do poprawionego tłumaczenia Skibniewskiej (1996 – dalej oznaczanego jako MS) oraz do pierwszych wydań przekładów Łozińskiego i Frąców (oznaczanych dalej jako JŁ i MCF). Skróty DP/BP, DW i PK oznaczają kolejne tomy – *Drużyna pierścienia* / *Bractwo pierścienia*, *Dwie wieże* i *Powrót króla*. Wersję oryginalną cytuję za wydaniem HarperCollins Publishers z 2017 roku (oznaczane dalej jako LOTR). Pisownię imion i nazw własnych zachowuję za poprawionym przekładem Skibniewskiej.

Dyskusje, a często gorące spory, o tłumaczeniach Tolkiena toczyły się zwłaszcza po publikacji przekładu Łozińskiego i dotyczyły przede wszystkim kwestii przekładu nazw własnych [Aust 2001; Jakiel 2014]. Pojawiały się też artykuły poruszające kwestię przekładu fragmentów poetyckich [Lichański 2000] oraz oralności [Zieliński 2016]. Kompleksową analizę

tłumaczeń *Władcy pierścieni* przedstawiła w pracy magisterskiej Katarzyna Aust [2003a], niestety jedynie fragmenty tej pracy były publikowane lub prezentowane na konferencjach [Aust 2003b]. Autorzy analiz polskich tłumaczeń rzadko jednak poświęcali uwagę postaciom kobiet, a jeżeli tematyka ta była wspominana, to raczej marginalnie. Thomas Honegger [2017] bada postać Éowiny z perspektywy mediewisty, porównując ją z królową Wealhtheow z *Beowulfa* i Roweną z *Historia Regum Britanniae* Geoffreya z Monmouth. Interesują go jednak „tłumaczenia”, czy raczej adaptacje średniowiecznych źródeł przez Tolkiena, nie tłumaczenia na język polski. Maria M. Nowakowska [2021] pisze o „szemranym” rodzaju gramatycznym: niepewności tłumaczy w określaniu przynależności do rodzaju męskoosobowego takich istot jak krasnoludy/krasnoludowie czy elfy/elfowie.

Metodologia

Podstawą metodologiczną tej analizy będzie podejście retoryczne zaprezentowane przez Jana Van Coilliego w artykule *Nie ma śpiącej królowy bez kółców* [2009]. Jak pisze badacz: „Podstawą proponowanego przeze mnie modelu analitycznego jest pięć transformacji wywodzących się z retoryki klasycznej: *adiectio* (dodanie elementu), *detractio* (usunięcie elementu), *immutatio* (zastąpienie jednego elementu drugim), *transmutatio* (zmiana kolejności elementów) oraz *repetitio* (powtórzenie lub «przekład dosłowny»)» [Van Coillie 2009: 12-13]. Metody te będą rozwinięte o elementy krytyki retorycznej, szczególnie modelu krytyki ideologicznej prezentowanego przez Sonję K. Foss [2009: 214-261], który w dużym stopniu pokrywa się z tym, co proponuje Van Coillie.

Van Coillie przedstawia cztery etapy analizy. Pierwszy etap polega na wklejeniu obok siebie w tabeli tekstu oryginalnego i przekładów. Drugi etap – na oznaczeniu zmian (zastąpień, transmutacji, pominięć, elementów wstawionych). Trzeci etap to klasyfikacja zmian, wreszcie czwarty etap polega na ich analizie, zgodnie z postawionym pytaniem badawczym – takim jak np. sposób przedstawiania postaci kobiecych lub tematów tabu jak przemoc czy śmierć.

Foss proponuje, aby pierwszym etapem ideologicznej analizy artefaktu był jego dokładny opis, wyróżnienie elementów znaczących, a następnie ich interpretacja zgodnie z postawionym pytaniem badawczym [Foss 2009: 214-216]. Foss podaje również „pytania pomocnicze”, szczegółowiej

przedstawiające, jak może wyglądać analiza ideologiczna. Spośród nich interesować mnie będą te, które dotyczą tego, co zostało w analizowanym tekście pominięte, zmarginalizowane bądź uznane za nieakceptowalne; dość blisko pokrywa się to zresztą z punktami wymienionymi przez Van Coilliego.

Wykorzystanie w pełni modelu zaproponowanego przez Van Coilliego w odniesieniu do dzieła tak obszernego jak *Władca pierścieni* wymagałoby tekstu znacznie przekraczającego objętość artykułu. Poniżej zostaną więc przedstawione wybrane przykłady, a nie wyczerpująca analiza.

Transmutatio

Transmutatio może polegać m.in. na zmianie kolejności elementów. Przykład takiego przekształcenia odnajdujemy – we wszystkich tłumaczeniach – w scenie powitania Drużyny Pierścienia w Lorien:

‘Welcome to Caras Galadhon!’ he said. ‘Here is the city of the Galadhrim where dwell the Lord Celeborn and Galadriel the Lady of Lórien.’ [LOTR: 459]

– Witajcie w Caras Galadhon! – rzekł. – Oto stolica Galadrimów, siedziba Władcy Lorien Celeborna, i Pani Galadrieli. [MS DP: 463]

– Witajcie w Karas Galadhon. Oto stolica Galadhrimów, w której mieszkają Keleborn, Jasny Pan Lorii, i Galadriel, jej Jasna Pani. [JŁ BP: 522]

– Witajcie w Caras Galadon! Oto miasto Galadrimów, siedziba władcy Celeborna i Galadrieli, Pani Lórien. [MCF DP: 334]

Z kontekstu utworu jasno wynika, że władczynią Lórien jest Galadriela, a Celeborn pełni funkcję „księcia-małżonka”. W oryginale Celeborn jest raz nazwany „the Lord of Lothlórien” i dwa razy „the Lord of the Galadhrim” – jest to jednak w sytuacjach, kiedy zwraca się do niego sama Galadriela lub kiedy jest wymieniany jako towarzysz Galadrieli. Galadriela natomiast jest nazywana „the Lady of the Galadhrim”, „the Lady of Lórien” oraz „the Lady of the Elves” niezależnie od tego, czy razem z nią wymieniany jest Celeborn.

W tłumaczeniach ta relacja władzy zostaje zatarta lub wręcz odwrócona. Z tłumaczenia Łozińskiego można wnosić, że mamy do czynienia z dwójgiem równorzędnych władców. W tłumaczeniach Skibniewskiej

i Frąców to Celeborn staje się „władcą”, a Galadriela – „Panią”. Tytuł ten może co prawda oznaczać władzę, ale w zestawieniu z określeniem przypisanym Celebornowi sugeruje raczej, że chodzi o małżonkę osoby faktycznie sprawującej rządu nad krajem. Żaden z tłumaczy nie wykorzystał odwrotnej możliwości: „pan Celeborn i władczyni Lórien Galadriela”.

Zmiana modalności

Wśród wyznaczników językowych, na które badacz przekładu może zwrócić uwagę, opisując przekształcenia tekstu, Van Coillie wymienia czasowniki modalne, zwłaszcza te określające postawę nadawcy wobec komunikatu oraz wyrażające powinność lub przekonania. Katarzyna Aust [2003b: 231-232] zwróciła uwagę na znaczącą zmianę modalności, jaką wprowadzają wszyscy tłumacze dzieła Tolkiena we fragmencie bardzo ważnym dla wymowy utworu, a także dla konstrukcji postaci Galadrieli. Jest to scena, w której Frodo ofiarowuje Galadrieli pierścień, a ona światłom, po wewnętrznej walce, odrzuca pokusę jego przyjęcia.

‘And what do you wish?’ he said at last.

‘That what should be shall be’ she answered. [LOTR: 475]

Odpowiedź Galadrieli jest przekładana następująco:

Aby stało się, co stać się musi. [MS DP: 479]

Będzie to, co być musi. [JŁ BP: 540]

Aby stało się to, co stać się musi. [MCF DP: 345]

Łoziński potraktował „that” jako podmiot i, jak zauważa Aust, w jego tłumaczeniu wypowiedź Galadrieli sprawia wrażenie, jakby nie była odpowiedzią na pytanie, ale luźno wygłoszoną sentencją, co może nawet sprawiać wrażenie, że władczyni Lórien lekceważy rozmówcę. Skibniewska i Frącowie tłumaczą „that” jako „aby”, co wydaje się bardziej uzasadnione niż wybór Łozińskiego.

Istotniejsza jest jednak inna zmiana: wszyscy tłumacze przekładają „should” jako „musi”, podczas gdy ten czasownik modalny wyraża raczej powinność, a nie przymus. Aust [2003: 232] podkreśla, jak daleko taka ingerencja zmienia sens oryginału: podczas gdy oryginał mówi o powinności moralnej, o „świadomym wyborze w obliczu zła, o zła tego odrzuceniu, o zgodzie nie tylko na ryzyko [...], lecz na ofiarę dla elfów nieuniknioną nawet w sytuacji najpełniejszego zwycięstwa”, w przekładach

otrzymujemy „fatalistyczną akceptację nadchodzących zdarzeń”. Rzutuje to również na samą postać Galadrieli. Zamiast osoby dokonującej świadomego, wolnego wyboru, władczyni podejmującej decyzję, która wpłynie na losy jej samej, rządzonego przez nią kraju, a także wszystkich elfów, otrzymujemy kogoś, kto biernie godzi się z losem, nie ma wyboru i akceptuje nieuchronną klęskę.

Adiectio, detractio i immutatio: jak tłumacze przekładali przymiotnik fair

W 2009 roku na portalu fanów twórczości Tolkiena został opublikowany esej *Aragorn – a feminist's nightmare?*, napisany przez użytkowniczkę o pseudonimie Virtuella [2009]. Artykuł ten odbił się szerokim echem i wzbudził w środowisku czytelników Tolkiena gorące dyskusje. Został przetłumaczony na wiele języków, w tym na polski [Ladysherlockian 2013], i doczekał się licznych omówień. Autorka dowodzi w nim, że Aragorn postrzega kobiety głównie, jeśli nie wyłącznie, przez pryzmat ich urody:

Kiedy Eomer ogłasza zaręczyny Éowiny i Faramira, Aragorn mówi: „Szczodry z ciebie przyjaciel, Eomerze, skoro ofiarowujesz Gondorowi to, co w twoim królestwie najpiękniejsze!”. Określa Éowinę jako rzecz („to”), która przechodzi z władzy brata pod władzę męża. I mówi to o kobiecie, która zabiła Czarnoksiężnika! Warto zauważyć, że wspomina jedynie o urodzie Éowiny. Jej odwaga i powodzenie w bitwie go nie obchodzą, tylko jej wygląd. Podobnie, gdy Éowina jest w Domach Uzdrawień, martwi się jej stanem, ponieważ „to piękna panna, najpiękniejsza dama z rodu królewskiego”.

O tak, piękno. Kiedy pierwszy raz spotyka Arwenę, jest zachwycony jej urodą, a gdy ostatni raz się żegnają, nazywa ją „najpiękniejszą na świecie”. Przez [sto] dwadzieścia dwa lat[a] małżeństwa nie nauczył się doceniać jej innych walorów [Ladysherlockian 2013].

Wielu czytelników odebrało uwagi autorki dotyczące postaci Aragorna jako krytykę samego Tolkiena – czy to jako autora wewnątrztekstowego, czy jako człowieka. Tak żywa dyskusja sugeruje, że warto się przyjrzeć opisom postaci kobiecych, a zwłaszcza użyciu przymiotników opisujących wygląd zewnętrzny – przede wszystkim przymiotnikowi *fair*.

Antonette diPaolo Healey [2003: 256], kierując się hasłem w *Old English Dictionary*, wyróżnia cztery główne znaczenia przymiotnika *fair*:

1) piękny, ładny („beautiful”) 2) jasnowłosa („of complexion and hair: light as opposed to dark”). 3) wolny od wad, skaz („free from blemish or disfigurement”), 4) sprzyjający (zazwyczaj o pogodzie) („favorable, benign unobstructed”). Sięgnięcie do języka staroangielskiego jest tutaj zasadne ze względu na głęboką i wielopoziomową stylizację i inspirację staroangielskim obecną we *Władcy pierścieni*. Trzeba jednak zaznaczyć, że w utworze przymiotnik *fair* pojawia się także we współczesnych znaczeniach i idiomach, takich jak np. „fair and square”.

Skoncentruję się jednak na *fair* w pierwszym znaczeniu wymienionym przez diPaolo Healey – „piękny” w odniesieniu do ludzi i istot rozumnych.

Badaczka zwraca uwagę na kilka istotnych aspektów. Po pierwsze, o ile późniejsza kultura i literatura ukształtowały pewne modele piękna, wyobrażenia o idealnej kobiecie (przede wszystkim) urodzie, a „piękne” było to, co pasowało do takiego modelu, o tyle w utworach staroangielskich nie ma, jej zdaniem, takiego zdefiniowanego „modelu piękna”. To, co jest określane jako *fair*, dzisiaj niekoniecznie nazwalibyśmy „ładnym”, ale raczej budzącym podziw (czasami graniczący z lękiem), uderzającym, zwracającym uwagę. *Fair* oznacza nie to, co pasuje do ustalonego kanonu urody, ale to, co jest w jakiś sposób niezwykle, ponadprzeciętne.

Po drugie, jeśli przymiotnik *fair* określał ludzi, mógł oznaczać moralne, wewnętrzne piękno, to w tych kontekstach powinien być rozumiany jako „szlachetny” (*noble*), a jeśli dotyczył zachowania – jako „właściwy”, „odpowiedni”, „godny” (*suitable, fit, proper, appropriate*) [diPaolo Healey 2003: 262].

Po trzecie, diPaolo Healey wyróżnia dwie współistniejące konwencje przedstawiania postaci. W jednej piękno zewnętrzne jest utożsamiane z pięknem wewnętrznym, z byciem dobrym, ze sprzyjającym losem lub z łaską Bożą [diPaolo Healey 2003: 260]. Równocześnie jednak istnieje konwencja opisu postaci przeciwstawiająca zewnętrzne, pozorne piękno wewnętrznemu zepsuciu, najczęściej poprzez zestawienie w bliskim sąsiedztwie przymiotników *fair* i *foul*. Badaczka podaje przykłady takich zestawień z Boecjusza, Biblii króla Alfreda i innych utworów; zwięźleniem tej tradycji jest słynny fragment z *Makbeta*: „faire is foule, and foule is faire”.

W jednej z początkowych scen *Władcy pierścieni* znajdujemy echo tych słów. Hobbici, kiedy po raz pierwszy spotykają Aragorna, z początku biorą go za podejrzanego rozbójnika, który dybie na ich pieniądze (albo gorzej) i dopiero z czasem wyzbywają się podejrzeń. Mówi o tym Frodo:

‘You have frightened me several times tonight, but never in the way that servants of the Enemy would, or so I imagine. I think one of his spies would – well, seem fairer and feel fouler, if you understand.’

‘I see,’ laughed Strider, ‘I look foul and feel fair. [...]’ [LOTR: 224]

Z wszystkich tłumaczy jedynie Skibniewska dostrzegła, jak ważna jest tu struktura chiazmu antytetycznego:

– [...] Sądę, że jego szpieg wyglądałby piękniej z pozoru, ale czułoby się w nim szpetotę. [...]

– Rozumiem! – zaśmiał się Obieżyświat. – Ja wyglądam szpetnie, ale czuje się we mnie piękno! [MS DP: 233-234]

W tłumaczeniu Łozińskiego zaciera się nie tylko paralelizm konstrukcji, ale też przeciwstawienie wewnątrz – zewnątrz, pozory – prawda:

– [...] Myślę, że jego szpieg miałby przystojniejszy wygląd, ale obrzydliwsze uczucia. [...]

– Rozumiem – zaśmiał się Łazik. – Ja wyglądam obrzydliwie, ale sumienie mam szlachetniejsze. [JL BP: 258]

Frącowie natomiast upraszczają cały fragment, zacierając zupełnie jego wymowę:

– [...] Sądę, że szpieg... starałby się ukazać w lepszym świetle [...].

– Rozumiem – przyznał Obieżyświat ze śmiechem. – Ja nie sprawiam dobrego wrażenia. [MCF DP: 169]

We *Władcy pierścieni* współlistnieją obie konwencje opisane przez di-Paolo Healey. Nie jest tak jak w baśni, że piękne zawsze jest dobre, a dobre zawsze jest piękne. Są bohaterowie piękni i szlachetni, ale też piękni i źli (jak Saruman) lub odstręczający z wyglądu czy sposobu bycia, ale dobrzy (jak Ghân-buri-Ghân). Bohaterowie za każdym razem muszą rozstrzygać, czy coś jest „piękne i dobre” czy „piękne, lecz złe”. Dlatego fragment, który został uproszczony w tłumaczeniu przez Łozińskiego i Frąców, jest tak istotny.

Kolejna kwestia, którą wypada zasygnalizować, to stylizacja epicka obecna w dużej części *Władcy pierścieni*. Oznacza to m.in. użycie stałych

epitetów, gdzie przymiotnik *fair* nie musi odnosić się do wyglądu osób, ale być po prostu częścią ustalonej formuły, jak w zwrocie „fair guests”. *Fair* może być również przydomkiem, trwale związanym z imieniem postaci lub stosowanym bardziej okazjonalnie.

Tłumaczenie przymiotnika *fair* jest więc nietrywialnym zadaniem. Zachowanie całej jego wielopoziomowości, a równocześnie epickiej stylizacji jest często niemożliwe i tłumacz musi dokonywać wyborów, którą część znaczenia poświęcić. W poniższej analizie chcę sprawdzić, stosując metodę zaproponowaną przez Van Coilliego, czy na te wybory miała wpływ płeć postaci, której ten przymiotnik dotyczy.

***Fair* jako przydomek, stały epitet i zwrot grzecznościowy**

We *Władcy pierścieni* występuje lub jest wymienionych dziewięć postaci, wobec których przymiotnik *fair* pełni funkcję przydomka, konwencjonalnego epitetu lub też jest częścią pewnej formuły. Trzy z nich to kobiety, sześć to mężczyźni. Poniższa tabela przedstawia zestawienie imion i ich polskich tłumaczeń. Część z nich pojawia się we fragmentach poetyckich i dodatkach, zatem tłumaczami są Włodzimierz Lewik (w przekładzie Skibniewskiej) oraz Tadeusz Olszański lub Ryszard Derdziński (w przekładzie Łozińskiego).

Tabela 1. Przymiotnik *fair* jako przydomek, stały epitet lub część formuły. Zestawienie oryginału i tłumaczeń.

<i>Fair</i> jako przydomek, stały epitet lub część formuły				
	Oryginał	Skibniewska / Lewik	Łoziński / Olszański / Derdziński	Frącowie
♂	Elendil the Fair	–	Elendil Piękny	Elendil Szlachetny
♂	Hirluin the Fair	Hirluin Piękny	Hirluin Nadobny / Szlachetny Hirluin	Hirluin Piękny
♂	Imrahil the Fair	Piękny książę Imrahil	Imrahil Szlachetny	–
♂	Elfwine the Fair	Elfwin Piękny	Elwine Piękny	Elfwin Piękny

♀	Elanor the Fair	Elanor Piękna	Elanor Śliczna	Elanor Piękna
<i>Fair</i> jako stały/konwencjonalny epitet				
♂	Boromir the fair	–	–	smukły/piękny
♀	Luthien the fair	Luthien Najpiękniejsza	nadobna Tinuviel	piękna Luthien
<i>Fair</i> w zwrocie grzecznościowym				
♀	Fair lady Goldberry	cudna	cudowna	prześliczna

Przymiotnik „piękny” jest najczęściej wykorzystywany jako tłumaczenie *fair*. „Nadobny/nadobna” pojawia się w tłumaczeniu Łozińskiego, raz w odniesieniu do postaci kobiecej, raz męskiej. W przekładach Łozińskiego i Frąców występuje również przymiotnik „szlachetny” – a więc odnoszący się do piękna wewnętrznego – ale tylko w odniesieniu do postaci męskich. W odniesieniu do postaci kobiecych oprócz „piękna” są używane takie przymiotniki jak „śliczna/prześliczna”, wysuwające na plan pierwszy wygląd zewnętrzny, oraz „cudna/cudowna”, które można uznać za próbę przekazania znaczenia *fair* jako czegoś niezwykłego, uderzającego. Zdarza się, że tłumacze opuszczają całkowicie epitet *fair* – ale tylko przy postaciach męskich. Fraza „Boromir the fair” pochodzi z fragmentu poetyckiego i opuszczenie można usprawiedliwiać potrzebą skrócenia tekstu i dostosowania do metrum. Boromir bywa jednak pozbawiany „piękności” również we fragmentach prozatorskich, gdzie epitet ten jest elementem opisu, nie konwencjonalnej formuły.

Poniższa tabela przedstawia natomiast zestawienia oryginału i tłumaczeń przymiotnika *fair* w odniesieniu do ludzi. Nie uwzględniałam w niej tych użyć, w których *fair* odnosi się do zbiorowości (w tym zwłaszcza idiomatycznego określenia elfów „fair people”), oraz tych, gdzie *fair* ma inny sens niż „piękny” (a więc przede wszystkim „jasnowłosy”, najczęściej w odniesieniu do Jeźdźców Rohanu – chociaż tutaj granica znaczeń bywa rozmyta i często tłumacz musi decydować, czy mowa np. o pięknych, czy też o jasnowłosych kobietach).

Tabela 2. Tłumaczenia przymiotnika *fair* w znaczeniu „piękny” w odniesieniu do ludzi. Zastosowane skróty: DP, BP – *Drużyna pierścienia* / *Bractwo pierścienia*, odpowiednio w przekładach Skibniewskiej i Frąców oraz Łozińskiego, DW – *Dwie wieże*, PK – *Powrót króla*.

Oryginał	Skibniewska	Łoziński	Frącowie
Luthien: The fairest maiden that has ever been [LOTR: 252]	Świat nie zrodził nigdy piękniejszej dziewczyny [DP: 261]	Nikt nie znał nigdy piękniejszej dziewczyny [...] [BP: 289]	[...] była najpiękniejszą panną spośród wszystkich innych [DP: 189]
Boromir: A tall man with a fair and noble face [LOTR: 312]	Rosły mężczyzna o pięknych i szlachetnych rysach [DP: 318]	Wysoki mężczyzna o twarzy otwartej i szlachetnej [BP: 354]	Rosły człowiek o pięknej , szlachetnej twarzy [DP: 231]
Legolas: In his fair Elvish face there was great distress [LOTR: 332]	Na pięknej twarzy elfa [...] [DP: 338]	W jego szczerej , elfowej twarzy [...] [BP: 378]	[...] na swej pięknej twarzy [DP: 244]
Aragorn: A young lord tall and fair [LOTR: 458]	Smukły młody król [DP: 461] (–)	[...] młodym władcą, smukłym i dostojnym [BP: 521]	Młody władca [...] wysoki i piękny [DP: 333]
Galadriel: Tall and white and fair she walked [LOTR: 470]	Smukła, biała i piękna [DP: 474]	Smukła, biała i czarowna [BP: 534]	Wysoka, piękna , była odziana w biel [DP: 342]
Galadriel: You are wise and fearless and fair [LOTR: 475]	Jesteś mądra, nieustraszona i piękna [DP: 479]	Jesteś tak mądra, odważna i szlachetna [BP: 540]	Jesteś mądra, nieustraszona i piękna [DP: 345]
Galadriel: Fair as the sea and the Sun [LOTR: 521]	Czarodziejska jak morze [DP: 480]	Cudowna niczym morze [BP: 541]	Piękna jak morze [DP: 346]

Boromir: His fair and pleasant face was hideously changed [LOTR: 521]	Piękna zwykle i miła twarz [...] [DP: 523]	W jego twarzy nie było już nawet życzliwości [BP: 590]	Jego urodziwa , miła twarz [...] [DP: 376]
Boromir: His face so fair [LOTR: 560]	Piękną twarz [DW: 17]	Piękną twarz [DW: 19]	Oblicze piękne [DW: 24]
Eorl: How tall and fair was Eorl the young [LOTR: 663]	Smukły i piękny [DW: 137]	Smukły i urodziwy [DW: 155]	Urodę smukłego Eorla młodego [DW: 107]
Eowyn: Very fair was her face [LOTR: 272]	Była bardzo piękna [DW: 146]	Twarz miała bardzo piękną [DW: 166]	Była piękna [DW: 114]
Eowyn: Thought her fair, fair and cold [LOTR: 272]	Piękną i chłodną [DW: 146]	Pomyślał, że jest śliczna [DW: 166]	Uznał ją za piękną – piękną i chłodną [DW: 114]
Théoden: By the fair countenance of the house of Eorl [LOTR: 755]	Słyszysz [...] z pięknej odwagi [DW: 225]	Znany byłeś ze szlachetnych zamierzeń [DW: 261]	Z pięknych rysów rodu Eorla [DW: 172]
Eowyn: He looked down at her fair face [LOTR: 682]	Spojrzał z uśmiechem w jej piękną twarz [DW: 156]	Spoglądał z uśmiechem na jej urodziwą twarz [DW: 179]	Z uśmiechem spojrzał w jej twarz (–) [DW: 121]
Galadriel: The fairest of ladies [LOTR: 684]	Że jest najpiękniejszą wśród pań tego świata [PK: 158]	Że jest najpiękniejszą z niewiast [PK: 181]	Że jest najpiękniejszą z niewiast [PK: 123]
Galadriel: Lovely... Perilously fair [LOTR: 889]	Uroczą... Niebezpiecznie piękna [DW 356]	Urody jednak zdradliwej i niebezpiecznej [DW: 416]	Śliczna... niebezpiecznie piękna . [DW: 268]

Fair sons of Elrond [LOTR: 1024]	Piękni synowie Elronda [PK: 62]	Dorodniejszych od Dunedainów i synów Elronda [PK: 66]	Urodziwi synowie Elronda [PK: 49]
Eowyn: She should not die, so fair, so desperate! [LOTR: 1101]	Nie mógł pozwolić, by ta piękna , zrozpaczona księżniczka zginęła! [PK: 141]	[...] nie może śmiercią tak rozpaczliwą ginać ktoś tak piękny ! [PK: 160]	Piękna i dzielna Éowina nie może zginać! [PK: 105]
Six men of the household, strong and fair [LOTR: 1080]	Sześciu pachółków krzepkich i dorodnych [PK: 119]	Sześciu postawnych mężczyzn [PK: 135]	Sześciu postawnych mężów [PK: 89]
Faramir: Fair face of Faramir [LOTR: 1126]	Piękne oblicze Faramira [PK: 167]	Wpatrzona w (–) twarz Faramira [PK: 190]	W rozgorączkowaną twarz Faramira [PK: 122]
Théoden: His face was fair and young [LOTR: 1128]	Piękna twarz zdawała się młoda [PK: 167]	Twarz zaś była piękna i młoda [PK: 192]	Jego twarz wyglądała (–) młodo [PK: 123]
Eowyn: For she is a fair maiden, fairest lady of a house of queens [LOTR: 1134]	A przecież to młoda dziewczyna i piękna, najpiękniejsza wśród córek królewskich [PK: 175]	Piękna to dziewczyna, najpiękniejsza spośród cór królewskich [PK: 199]	To piękna i wspaniała dziewczyna, najszlachetniejsza dama z domu królewskiego [PK: 128]
Eowyn: [...] lady so fair and brave [LOTR: 1135]	[...] piękną i godną czei dziewczynę [PK: 176]	[...] dziewczyny tak pięknej i dzielnej [PK: 200]	Damy tak pięknej i wspanialej [PK: 128]
Legolas: Legolas was fair of face beyond the measure of Men [LOTR: 1141]	Jaśniał niespotykaną wśród ludzi urodą [PK: 183]	Miał twarz urodziwą ponad ludzką miarę [PK: 207]	[...] przewyższał urodą najpiękniejszego z ludzi [PK: 133]

Imrahil: That is a fair lord and a great captain [LOTR: 1142]	Szlachetny księżę i wielki wódz [PK: 184]	Szlachetny to władca i wódz znamienity [PK: 208]	To szlachetny księżę i wielki wodca [PK: 134]
Estel: Estel was fair and noble [LOTR: 1386]	Estel bowiem był piękny i szlachetny [PK: 430]	Widział młodzieńca postawnego, urodziwego i szlachetnego [PK: 489]	Ujrzał młodzieńca postawnego i szlachetnego [PK: 306]
Arwen: Lady Evenstar, fairest in this world [...] [LOTR: 1393]	Gwiazdo Wieczorna, najpiękniejsza w świecie [...] [PK: 437]	Pani moja, Gwiazdo Wieczorna, najpiękniejsza i najukochańsza w świecie [PK: 495]	Gwiazdo Wieczorna, najpiękniejsza w świecie [PK: 310]
Theodwyn: Theodwyn, who was the fairest [...] [LOTR: 1403]	Theodwina [...] była najpiękniejsza [PK: 448]	Z których młodszą, Theodwyną, była najpiękniejsza [PK: 506]	Theodwina [...] była ze wszystkich najpiękniejsza [PK: 317]

Wyróżnienia pochodzą od autorki artykułu.

Najczęściej wybieranym przez tłumaczy odpowiednikiem *fair* jest „piękny”, w odniesieniu do bohaterów obu płci. Również w odniesieniu do postaci zarówno męskich, jak i kobiecych pojawiają się przymiotniki akcentujące wygląd zewnętrzny („urodziwy/urodziwa” dla obu płci oraz „śliczna” dla kobiet i „postawny” dla mężczyzn). Przymiotnik „szlachetna/najszlachetniejsza” występuje w odniesieniu do kobiet dwa razy (raz u Łozińskiego w odniesieniu do Galadrieli i raz u Frąców w odniesieniu do Éowiny), podczas gdy w odniesieniu do mężczyzn cztery razy; ponadto w odniesieniu do mężczyzn pojawiają się takie odpowiedniki *fair* jak „dostojny” i „szczerzy”, również akcentujące raczej cechy charakteru niż wygląd. Cztery razy epitet *fair* został w tłumaczeniu pominięty: raz w odniesieniu do kobiety, trzy razy w odniesieniu do mężczyzn; ponadto raz w odniesieniu do mężczyzny został zastąpiony przymiotnikiem o innym znaczeniu („rozgorączkowany”).

Warto przyjrzeć się bliżej kilku fragmentom, w których występuje analizowany przymiotnik.

Kiedy Aragorn widzi w Domach Uzdrawień ranną Éowinę, wygłasza dość rozbudowaną charakterystykę bohaterki. Jest to już po tym, kiedy Éowina pokonała w walce Wodza Nazguli, można więc zakładać, że Aragorn, używając przymiotnika *fair*, ma na myśli zarówno piękno fizyczne, jak i wewnętrzną moralną siłę.

Nieco dalej w tekście Legolas i Gimli spotykają księcia Imrahila. Jest to bohater, którego uroda i wytworny wygląd są wielokrotnie podkreślane. „The Fair” jest nawet przydomkiem czy też stałym epitetem tej postaci. Spotkanie następuje tuż po bitwie, w której Imrahil odznaczył się męstwem.

Mamy zatem dwie podobne sytuacje: w obu przypadkach opisywani są bohaterowie, których uroda jest wielokrotnie podkreślana, a zarazem właśnie wykazali się oni ponadprzeciętnym męstwem w bitwie. W odniesieniu do Éowiny tłumacze przekładają *fair* jako „piękna/najpiękniejsza” – oprócz Frąców, którzy w jednym miejscu tłumaczą *fairest* jako „najszlachetniejsza”. W odniesieniu do Imrahila wszyscy natomiast przekładają *fair* jako „szlachetny”. Odnoszące się do Éowiny określenie *fair and brave* Skibniewska tłumaczy jako „piękna i godna czci”, a Frącowie jako „piękna i wspaiała”; tylko Łoziński oddaje *brave* jako „dzielna”.

Kiedy wydaje się, że Éowina zaraz zginie z rąk Wodza Nazguli, narrator, przyjmując w tym momencie perspektywę Meriadoka, mówi, że „nie może śmiercią tak rozpaczliwą ginąć ktoś tak piękny!” (w przekładzie Łozińskiego; w pozostałych tłumaczeniach sens jest podobny). W naszych współczesnych kategoriach wydaje się to absurdalne: czy gdyby Éowina była brzydka, mogłaby zginąć? Tłumacze mają tu do wyboru jedno z dwóch rozwiązań wskazanych przez diPaolo Healey: albo uznać, że jest to element epickiej stylizacji, gdzie „piękny” równa się „dobry” (i wtedy tłumaczenie *fair* jako „piękna” jest uzasadnione), albo przyjąć, że chodzi raczej o wewnętrzne, moralne piękno, i wtedy bardziej uzasadnione byłoby przełożenie *fair* np. jako „szlachetna”.

Podobny wybór staje przed tłumaczami niewiele dalej, kiedy opisywana jest reakcja Ioreth patrzącej na umierającego Faramira. Ona również, spoglądając na jego *fair face*, uznaje, że ktoś taki nie powinien umrzeć. Tylko Skibniewska tłumaczy *fair face* jako „piękne oblicze”. Łoziński pomija epitet, a Frącowie zmieniają go na „rozgorączkowaną twarz”. Można więc wysnuć wniosek, że o ile tłumaczom wydaje się akceptowalne powiedzenie o kobiecie, że nie powinna umrzeć, ponieważ jest piękna, w odniesieniu do mężczyzny staje się to już problematyczne.

Fair face może odnosić się także do starca. Tak jest opisywana twarz zmarłego króla Théodena, co jest jednym z przykładów potwierdzających, że *fair* oznacza raczej coś poruszającego, niezwykłego, a nie odpowiadającego ustalonym kanonom piękna. W tłumaczeniu Frąców epitet ten jest opuszczony, Skibniewska i Łoziński piszą o „pięknej” twarzy. Urodę Théodena komplementuje również Saruman. Kiedy po uwięzieniu w Orthanku wygłasza długie i manipulacyjne przemowy, usiłując przeciągnąć na swoją stronę najpierw Théodena, a potem Gandalfa, stosuje starannie dobrane pochlebstwa. Jednym z nich, skierowanym do Théodena, jest: „But you, Théoden, Lord of the Mark of Rohan, are declared by your noble devices, and still more by the fair countenance of the House of Eorl” [LOTR: 755]. Kontekst wskazuje, że Saruman odwołuje się do wrażeń wizualnych: patrząc z wieży, rozpoznaje Théodena po znakach herbowych i po charakterystycznej urodzie. Łoziński i Skibniewska uznają jednak najwyraźniej, że jest coś niewłaściwego w komplementowaniu przez Sarumana wyglądu Théodena. U Skibniewskiej Théoden słynie z „pięknej odwagi”, u Łozińskiego – ze „szlachetnych zamierzeń”; tylko Frącowie piszą o „pięknych rysach rodu Eorla”.

Wypada jeszcze krótko napisać o przymiotniku *beautiful*. Pojawia się on w utworze o wiele rzadziej niż *fair*, w odniesieniu do osób – zaledwie czternaście razy we wszystkich częściach. Tolkien zresztą krytycznie wypowiadał się o tym przymiotniku. W wykładzie *Angielski i walijski* twierdził, że dla większości mówiących po angielsku *cellar door* w oderwaniu od znaczenia brzmi o wiele piękniej niż *beautiful* [Tolkien 2000: 247].

Przymiotnika *beautiful* używa kilkakrotnie Sam Gamgee w odniesieniu do Galadrieli i do swojej córki Elanor oraz Faramir w odniesieniu do Éowiny, co w każdym przypadku jest tłumaczone jako „piękna”. *Beautiful* jest również Denethor: kiedy Pippin w myśli porównuje Denethora z Gandalfem, dochodzi do wniosku, że Denethor „miał w sobie więcej majestatu, urody i siły” [MS PK: 28], „wydawał się bardziej piękny, dostoyny, mocarny” [JL PK: 29] i tylko w przekładzie Frąców uroda Denethora jest mniej wyeksponowana – „miał w sobie więcej władczego majestatu, a jego rysy, bardziej szlachetne, były doskonalsze” [MCF PK: 24].

Podsumowanie

Polski czytelnik *Władcy pierścieni* otrzymuje obraz postaci kobiecych znacząco różny od tego w oryginale. Nie można wskazać, który

przekład zmienia ten obraz w najmniejszym lub w największym stopniu; wszystkie wypadają pod tym względem mniej więcej tak samo. Zmiany polegają na umniejszaniu roli kobiet jako władczyń, co dotyczy nie tylko omówionej tu postaci Galadrieli, lecz także Éowiny, która w polskich przekładach staje się „księżniczką”, oraz epizodycznej, ale interesującej postaci babki Sméagola, która w oryginale jest określona jako *matriarch* [LOTR: 74], a w przekładach staje się „głową rodu” [MS DP: 86; JŁ BP: 89] albo „zamożną matroną” [MCF DP: 66]. W przekładach eksponowane jest podporządkowanie kobiet (zwłaszcza Galadrieli i Éowiny) męskim członkom rodziny. Drugi krąg zmian dotyczy uwypuklania w opisach kobiet wyglądu zewnętrznego, podczas gdy w opisach mężczyzn tłumacze częściej jako ekwiwalent *fair* wybierają określenia odnoszące się do cech charakteru, takie jak „szlachetny”.

Postacie kobiece we *Władcy pierścieni* spotkały się z różnymi ocenami i interpretacjami zarówno wśród czytelników, jak i krytyków. Tłumacze, dokonując określonych wyborów translatorskich, ograniczyli polskiemu odbiorcy możliwość pełnego odczytania tego złożonego obrazu.

Bibliografia

Literatura podmiotu

- Tolkien, J.R.R. (1961-1963), *Władca pierścieni*, t. 1: *Drużyna pierścienia*, t. 2: *Dwie wieże*, t. 3: *Powrót króla* (tłum. Maria Skibniewska), Muza SA, Warszawa.
- Tolkien, J.R.R. (1996-1997), *Władca pierścieni*, t. 1: *Bractwo pierścienia*, t. 2: *Dwie wieże*, t. 3: *Powrót króla* (tłum. Jerzy Łoziński), Zysk i S-Ka, Poznań.
- Tolkien, J.R.R. (2001), *Władca pierścieni*, t. 1: *Drużyna pierścienia*, t. 2: *Dwie wieże*, t. 3: *Powrót króla* (tłum. Maria Frąć, Cezary Frąć), Amber, Warszawa.
- Tolkien, J.R.R. (2017), *The Lord of the Rings*, HarperCollins Publishers, London.

Literatura przedmiotu

- Aust, K.J. (2001), „Spolszczać czy nie?”, [on-line:] <https://www.tolkien.com.pl/hobbickanorka/artykuly/spol.html>.
- Aust, K.J. (2003a), *Zmiana znaczenia tekstu w przekładzie. The Lord of the Rings J.R.R. Tolkiena wobec polskich przekładów Władcy Pierścieni Marii*

- Skibniewskiej, Jerzego Łozińskiego oaz Marii i Cezarego Frąców*. Nieopublikowana praca magisterska, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Aust, K.J. (2003b), „Semantyka w gramatyce”, [w:] Jakub Zdzisław Lichański, red. *Uwieść słowem, czyli retoryka stosowana*, Wydawnictwo DiG, Warszawa.
- Van Coillie, J. (2009), „Nie ma śpiącej królowy bez kolców. Propozycja modelu analizy porównawczej” (tłum. Elżbieta Wójcik-Leese), *Przekładaniec*. 22/23: 11-35.
- Coutras, L. (2016), *Tolkien's Theology of Beauty: Majesty, Splendor, and Transcendence in Middle-earth*, Palgrave Macmillan, London.
- Croft, J.B., Donovan, L.A., red. (2015), *Perilous and Fair: Women in the Works and Life of J.R.R. Tolkien*, Mythopoetic Press, Altadena.
- diPaolo Healey, A. (2003), „Questions of Fairness: Fair, Not Fair, and Foul”, [w:] Mark Amodio, Katherine O'Brien O'Keeffe, red. *Unlocking the Wordhord: Anglo-Saxon Studies in Memory of Edward B. Irving, Jr.*, University of Toronto Press, Toronto.
- Donovan, L.A. (2002), „The Valkyrie Reflex in J.R.R. Tolkien's The Lord of the Rings. Galadriel, Shelob, Éowyn, and Arwen”, [w:] Jane Chance, red. *Tolkien the Medievalist*, Routledge, London.
- Filipczak, D. (2017), „Éowyn and the Biblical Tradition of a Warrior Woman”, *Text Matters. A Journal of Literature, Theory and Culture*. 7: 405-415.
- Foss, S.K. (2009), *Rhetorical Criticism. Exploration and Practice*, Waveland Press, Long Grove.
- Hansen, Ch. (2021), „The Monstrous Feminine: Ungoliant, Shelob, and Women in Tolkien's Middle-Earth”, *Crossroads. A Journal of English Studies*. 34: 4-15.
- Honegger, T. (2017), „Tolkien w oczach mediewisty” (tłum. Magdalena Wąsowicz), *Creatio Fantastica*. 57(2): 7-23.
- Jakiel, R. (2014), „Strider, Streicher i Łazik. Specyfika przekładoznawczej analizy literackich nazw własnych w obrębie różnych par językowych”, [w:] Iwona Bartoszewicz, Anna Małgorzewicz, red. *Translationsforschung. Methoden, Ergebnisse, Perspektiven*, Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław–Dresden.
- Ladysherlockian (2013), „Aragorn – koszmar senny feministek?”, [on-line:] <http://fanfiki.tolkien.com.pl/viewstory.php?sid=409>.
- Lichański, J.Z. (2000), „Jaki Tolkien? O problemach tłumaczeń utworów literackich Johna Reuela Ronalda Tolkiena”, [w:] Olga Kubińska, Wojciech Kubiński, red. *Przekładając nieprzekładalne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.

- Łaszkiewicz, W. (2015), „J.R.R. Tolkien's Portrayal of Femininity and Its Transformations in Subsequent Adaptations”, *Crossroads. A Journal of English Studies*. 11(4): 15-28.
- Morse, R.E. (1986), *Evocation of Virgil in Tolkien's Art: Geritol for the Classics*, Bolchazy-Carducci, Oak Park.
- Nowakowska, M.M. (2021), „Postacie bajkowe i fantastyczne na tle wybranych języków słowiańskich – problem «szemranego» rodzaju gramatycznego”, *Acta Universitatis Lodzensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców*. 21: 221-227.
- Pearce, J. (2016), „Why feminists hate Lord of the Rings – Intellectual Takeout”, *Intellectual Takeout*, [on-line:] <https://intellectualtakeout.org/2016/05/why-feminists-hate-lord-of-the-rings/>.
- Tolkien, J.R.R. (2000), „Angielski i walijski”, [w:] *Potwory i krytycy i inne eseje* (tłum. Tadeusz A. Olszański), Zysk i S-ka, Poznań.
- Virtuella (2009), „Aragorn – A Feminist's Nightmare?”, [on-line:] <http://www.storiesofarda.com/chapterview.asp?sid=6263&cid=26811>.
- Wilkerson, G. (2009), „A Sword of One's Own: Eowyn as a Gender Free Warrior”, [w:] Gypsy Elaine Teague, red. *Presentations of the 29th Annual SW/Texas Regional Meeting of the Popular Culture and American Culture Association: Gender*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne.
- Zieliński, K. (2016), „W kwestii tradycji ustnej *Hobbita* i *Władcy pierścieni*”, *Quaestiones Oralitatis*. II(2): 147-176.

ABSTRAKT

Artykuł analizuje sposób przedstawiania postaci kobiecych w polskich tłumaczeniach *Władcy Pierścieni* J.R.R. Tolkiena dokonanych przez Marię Skibniewską, Jerzego Łozińskiego oraz Marię i Cezarego Frąców. Z zastosowaniem metod retorycznych Jana Van Coilliego oraz krytyki ideologicznej Sonji K. Foss przeanalizowano różnice w przekładzie opisów piękna, modalności oraz szyku zdań, które mogą wpływać na interpretację roli kobiet. Wyniki badań wskazują wyraźne rozbieżności między tłumaczeniami a oryginałem, szczególnie w zakresie marginalizacji bohaterek jako władczyń oraz tendencje do akcentowania ich wyglądu kosztem cech wewnętrznych.

SŁOWA KLUCZOWE: J.R.R. Tolkien, *Władca pierścieni*, postacie kobiece, retoryka tłumaczenia, analiza ideologiczna tłumaczenia

ABSTRACT:**The Portrayal of Women in Polish Translations of J.R.R. Tolkien's *The Lord of the Rings***

The article examines the portrayal of female characters in Polish translations of J.R.R. Tolkien's *The Lord of the Rings* by Maria Skibniewska, Jerzy Łoziński, and Maria and Cezary Frąć. Using Jan Van Coillie's rhetorical methods and Sonja Foss's ideological criticism, the study explores differences in the translation of descriptions of beauty, modality, and sentence structure that may influence the interpretation of women's roles. The findings reveal significant discrepancies between the translations and the original text, particularly regarding the marginalization of female characters as rulers and the emphasis on their appearance at the expense of internal qualities.

KEYWORDS: J.R.R. Tolkien, *The Lord of the Rings*, female characters, rhetoric of translation, ideological analysis of translation